

PEREKONNAELU JA EETIKA

Kadri Simm

Sissejuhatus

Perekonnaelu ja eriti laste kasvatamisega seotud teemad ei ole (moraali)filosoofia ajaloos just palju süsteemset tähelepanu saanud. Miks see nii on? Põhjuseid võib olla mitmeid.

Esiteks tuleb tunnistada, et filosoofid on ajaloo jooksul olnud pea eranditult privilegeritud mehed, kes on arutelu vääriliseks pidanud muid (ka kahtlemata olulisi) teemasid ja kes, lähtuvalt traditsioonilistest soorollidest, pigem pole lastekasvatamise rutiinse tööga tegelenud. Naiste elukogemust emade ning pere-liikmetena filosoofia ajaloo kogukas kehand pigem ei sisalda. Kuigi Platon tegi ettepaneku, et valitsejad võiksid loobuda isiklikust perekonnast (vältimaks sellega paratamatult kaasnevat erapoolikust, huvi oma lapsi ning lähedasi eelista), Jean-Jacques Rousseau pühendas 18. sajandil terve teose laste harimisele („Émile“) ning J. S. Mill kirjutas 19. sajandi keskpaigas revolutsioonilise teose „Naiste allutamine“, kus nõudis naistele võrdseid õigusi, on need teemad filosoofilises kaanonis siiski üsna marginaalsed. Samas ei tulene sellest kuidagi järeldus, et perekond oleks neil aegadel olnud inimestele ebaoluline. Pigem oli asi selles, et tegemist polnud kohase filosoferimise ainesega. Miks?

Üks võimalus seda selgitada on mõista, et perekonda on traditsiooniliselt nähtud loomuliku, lausa loodusliku kooslusena, kuhu ei kuulu kriitilised arutlused normidest. Näiteks on selge, et puul kasvavad suured ja väiksemad oksad, kevadel-suvel ka lehed, ning pole suurt mõtet arutelul, kas oksad peaksid kasvama teisiti või lehed tulema alles sügisel. Mis siin ikka arutleda? Eks filosoofilisi küsimusi perekonna kohta on ikka esitatud: näiteks loomuõiguse raames või ka teoloogilises eetikas on tegeletud nii ühiskondliku kui ka perekonnasisese rollijaotuse (ema, isa, lapsed) põhjendamisega. Küll aga on neid mõttevahetusi peetud pigem kirjeldavas, olemasolevaid tavasid selgitavas ning õigustavas, mitte kriitilises võtmes.

Nüüdisaegses maailmas on perekondadega seoses üles kerkinud hulk uusi eetilisi küsimusi. Kuidas perekonda defineerida? Milles seisneb laste õigus avatud tulevikule (ja kas see on üldse oluline mõiste)? Milline on laste kasvatamise kontekstis eetiline karistamine? Kas maailma ülerahvastatuse ning kliima soojenemise tingimustes on laste saamine eetiline? Need küsimused on lisandunud juba pikema ajalooga teemadele – vanemate õiguste ja kohustuste alused, paarisuhte eetika ning küsimine selle järele, kas ja mida võlgnevad täiskasvanud lapsed oma vanematele.

Käesolevas peatükis tutvume kõigepealt perekonnaetika teemaderingiga ja olulisemate mõistetega. Seejärel uurime lähemalt kahte konkreetset teemat.

Esiteks, missugune roll on vanemlikul autonoomial ja kui kaugele see laste harimisel ulatub. Teiseks arutame laste hoolduskohustust oma vanemate suhtes. Perekond on tõesti ühiskondlik mikrokosmos ning ühiskonna vundamendikivi. Seda enam tuleb selle vundamenti üle konstruktiivselt arutleda.

Perekonnaelu eetika teemad ja mõisted

Perekond selle avaras tähenduses on alati olemas olnud – vastsündinud inimene ei jääks lihtsalt muidu ellu. Teades seda, kuidas paljud inimestele lähedased (ja isegi mitte nii lähedased) loomaliigid perekooslustena eksisteerivad, võib perekonda pidada tõesti lausa eel-ühiskondlikuks, üdini loomulikuks nähtuseks. Tegemist on samas ka olulise ühiskondliku institutsiooniga, millel on hulk funktsioone – elanikkonna taastootmine ja selle toimimise eelduseks olev hoolitsustöö (laste, haigete ning vanade inimeste eest), uute ühiskonnaliikmete sotsialiseerimine, majanduslik tegevus, traditsiooniliselt ka seksuaalsuse kontroll ja organiseerimine ning sugudevaheliste suhete reguleerimine. Individuaalsel tasandil on perekonnal keskne roll inimese hästi elatud elus ning isiklikus õnnes (ja paraku ka õnnetuses). Abielu on kultuuriti olnud erineva sisu ning vormiga. Ajalooliselt pole tegemist olnud mitte niivõrd romantilisel armastusel põhineva üksusega, vaid tähtis on olnud sugulussuhete loomine erinevate perede vahel, omanditeema ja muidugi laste saamise ja kasvatamise funktsioon. Ka tänapäeva Eestis on palju erisuguseid peresid, alates üksikutest leibkondadest kuni kärgperede ning samasooliste peredeni.

Loomuõigus ja perekond

Loomuõiguseks nimetatakse juba Vana-Kreekast pärinevat, kuid näiteks ka kristlikus teoloogias olulist rolli mängivat õigusfilosoofiliste vaadete kogumit. Loomuõiguse järgi on kõigil asjadel ja olenditel oma loomus. Tegemist on teatava essentsiga, mis määrab ära selle olendi või asja loomuliku funktsiooni ning käitumisladi. Neid funktsioone nähakse loomulikuna, st loodusseadustest (või ka jumala tahtest) tulenevatena, ja seega pole tegemist mitte pelgalt kirjeldusega, vaid ka ettekirjutusega. Loomuõiguslik loogika rakendus ka inimeste rollide ning muu hulgas soorollide suhtes.

Traditsioonilise perekonnaeetika raames oli seega mehe rolliks olla perepea ning kaitsta oma lähedasi, naise loomuses oli mehele alluda, sünnitada ning kasvatada lapsi, viimaste osa aga tänulikkuse, austuse ja sõnakuulmise ilmutamine. Loomuõiguses peeti abielu loomulikuks ülesandeks esmajoonelaste

saamist ja kasvatamist ning perekonna funktsiooniks oli majandamine, et ellujäämine ja järglaste üleskasvatamine oleks tagatud. Loomuõigusteoreetilised vaidlused käisid näiteks selle üle, kas reprodutseerimine ja kasvatamine on abielu ainsad funktsioonid või on abielul ka loomu poolest teineteist toetav ülesanne, näiteks kas armastus on loomuõiguslik printsiip. Viimane seisukoht toetas väidet, et mehe ja naise suhe on kahepoolne, mitte alluva ja ülema suhe, samuti andis see võimaluse abielu lahutamiseks.

Probleemiks sellise loomuse mõiste rakendamisel inimestele on muidugi asjaolu, et inimesi iseloomustab teatav vabadus. See tähendab, et inimese puhul tekib esiteks võimalus loomuõigust tahtlikult rikkuda, n-ö mitte järgida loomust. Teiseks saab tõstatada kriitilise küsimuse selle kohta, kas loomuse mõiste rakendamine inimestele on üldse asjakohane? Ajaloo jooksul on palju arutletud selle üle, kas inimloomus on pigem egoistlik või altruistlik, ühiskondlik või individualistlik, hea või halb jne. Selliste kategooriate ja nendega seotud rollide lihtsustav rakendamine on probleemne nii ühiskondlikult kui, veelgi enam, konkreetsete indiviidide puhul, sest inimene on tegelikult ju nii hea kui ka halb, nii egoistlik kui ka altruistlik ja seega on loomuse (kui seda mõistet tänapäeval veel kasutada tahame) skaala nii lai, et loomulikest olemustest ning rollidest saab rääkida vaid väga suure üldistusastmega, kui sedagi.

Eesti keele seletav sõnaraamat defineerib perekonda kui abielupaari koos järglaste ja lähisugulastega, kes kuuluvad leibkonda. Selle harjumuspärase määratluse võib kaasaja praktiliste muutuste tuules aga küsimuse alla seada. Kui kattuv on perekonna ning abielu mõiste tänapäeval? Praegu elatakse Eestis sageli koos ilma abieluta ning üle poolte lastest sünnib väljaspool ametlikku abielu. Kuigi Eesti perekonnaseadus ei defineeri perekonda, on abielu määratletud kui mehe ja naise vahelist liitu. Selline määratlus välistab selgelt samasooliste abielu. Ka järglaste küsimus on keeruline: praktikas on enamasti perekonnaks peetud ka neid liituseid, kus järglasi ei ole.

Perekonnaeetika üle peetavas mõttevahetuses on oluline eristada kirjeldavat ning normi tasandit. Eelmises lõigus võtsime aluseks ühe võimaliku normatiivse definitsiooni (kuidas sõnaraamat defineerib perekonna?) ning esitasime küsimusi praktika tasandil (millistes kooslustes inimesed päriselt elavad?). Pikka aega on juureldud, kas ja kuivõrd peaksid normid kajastama tegelikku elu või olema pigem mitte-alati-kättesaadavad, omamoodi ranged ideaalid (ajalooliselt võis neid ideaale püstitada näiteks mõnele pühakirjale viidates). Tänapäeva pluralistlikes ühiskondades on saanud valdavaks lähenemine, kus peetakse oluliseks, et

normid kajastaksid võimalikult hästi tegelikku elu ning et kõigi inimeste õigused ning nende võrdne kohtlemine riigi ja seaduste poolt oleks tagatud. Selleks on aga vajalik arutellu kaasata mitmesuguseid olemasolevaid peremudeleid.

Perekond ning seal toimuv on alati olnud feministlike uurijate fookuses. Lapsi on sünnitanud ning valdavalt ka kasvatanud naised, emaksolemine sidus nad perekonna ning kodumajapidamise külge. Enamasti ei olnud neil võimalik ühiskondlikus elus kaasa lüüa ega oma iseseisvusele materiaalselt tuge ja laiemat tunnustust saada. Prantsuse filosoof ja kirjanik Simone de Beauvoir on väitnud, et naiste universaalne allutatus meestele (nende n-õ absoluutse Teise staatus) on tulenenud eelkõige just nende bioloogiast ja sellega seotud emarollist (de Beauvoir, 1997). See on seadnud naiste elu keskpunkti hoolitsemise – ühiskondliku elu kestmiseks ja toimimiseks äärmiselt vajaliku tegevuse. Feministlik argument on, et seda rasket hoolitsustööd on avaliku elu kulisside taha peidetuna vähe hinnatud (tasustamisest rääkimata).

Üks oluline mõistepaar, mis suunab meie mõtlemist ning ka praktikat perekonnaeluga seoses, on **eraelulise ning avaliku sfääri eristus**. Kõik perekondlik – kodu, laste ning vanematega seonduv – on seisnud nii füüsiliselt kui ka mõtteliselt eraldi muust ühiskondlikust. Sageli on erasfäär olnud pelgupaik, koht, mis on ühiskondlike raputuste ning arengute kõrval pakkunud rahulikku ning turvalist olemist ja rõõmu. Poliitilise eetika vaatest on erasfääri kaitsmine ühiskondliku sekkumise eest vajalik, et tagada peredele ning indiviididele vabadus ja võimalus otsustada oma elu valikute üle ise. Nagu kirjutas liberalismi üks olulisemaid teoretikuid, inglise filosoof John Stuart Mill 1859. aastal oma raamatus „Vabadusest“: *Kuid kõikidest kõige tugevam vastuargument avalikkuse sekkumisele puht isiklikku ellu on see, et kui ta tõesti sekkub, siis suure tõenäosusega valesti ja vales kohas* (Mill, 2018, lk 117).

Paraku on eraelu müürid aidanud nii mõnigi kord perekonnas aset leidnud vägivalda ning ahistamist varjata. Feministide eestvedamisel ongi viimase pool-sajandi jooksul avaliku ja erasfääri eristust kõvasti lammutatud, tuues muu hulgas esile ka selle konstruktsiooni soolised mõjud. Feministlikust perspektiivist on nende kahe sfääri vastandust kirjeldatud kindlate sooliste tunnuste kaudu. Kõik see, mis on toimunud koduseinte vahel (hoolitsemine laste, pere ja majapidamise eest), on olnud avalikkusele enamasti nähtamatu ja seega ühiskondlikult tunnustamata töö. Teiselt poolt mõjutasid avalikus sfääris toimuvad protsessid, sealsed võimusuhted ja rollitüübid, kuigi formaalselt reguleerimata, kahtlemata ka erasfääri. Meestele avalikus sfääris tehtava töö eest makstav palk ning avaliku töötegemisega kaasnev autoriteet kandusid üle erasfääri, kus teised pereliikmed on mehest majanduslikult sõltuvad.

Feministliku loosungi „**isiklik on poliitiline**“ eesmärgiks oligi seada küsimärgi alla eraelulise ja avaliku sfääri vastanduse paikapidavus ning ka eetilised. Justkui puutumatusse eraellu kuuluv tuli politiseerida ja avalikustada, sest ainult nõnda oli võimalik reageerida seal esinevatele negatiivsetele nähtustele. Ühelt poolt on eristus tähendanud seda, et erasfääris toimuv olnud traditsiooniliselt vähe-reguleeritud, võimaldamaks otsustusvabadust näiteks perekonnaringis. Samas on see sageli jätnud „nähtamatuks“ peresisesed probleemid nagu perevägivald, ebavõrdsus, majanduslik sõltuvus jne.

Perevägivald on olemas olnud aegade algusest, aga probleemina on seda hakatud nägema alles viimase poole sajandi jooksul. Traditsiooniliselt kuulus pere ringis võim mehele – muu hulgas nii otsustusõigus kui ka omandiõigus teiste liikmete üle. Näide selle võimu totaalsusest on asjaolu, et abielusisest vägistamist ei olnud juriidilises mõttes olemas enne 20. sajandi viimast veerandit. Ei saanudki hästi olemas olla, sest abielu sotsiaalne norm andis mehele piiramatut ligipääsu oma naisele. Perevälist vägistamist tõlgendati ajaloos sageli mitte naise kui ohvri perspektiivist, vaid kui naise isa (kes pidi hoolt kandma naise süütuse eest) või mehe kui omaniku omandiõiguse rikkumist (Phillips, 2013; Brownmiller, 1975). Ka traditsiooni anda naisele mehe perekonnanimi saab tõlgendada arusaamana naisest kui mehele kuuluvast varast (tänapäeval saab seda kommet muidugi ka teisiti tõlgendada, nt kui märki romantilisest armastusest vms) (Kreps, 2002).

Ühiskondlikud hoiakud ja sellega koos ka õiguslikud normid eraelu ning avaliku sfääri piiride asjus on muutumas. See võimaldab arutleda peresisesest teemadest üle, kaasates sinna mõisteid, väärtusi ning teooriaid, mida ajalooliselt on rakendatud pigem avalikus sfääris toimuvale ja toimijatele. Nii räägime nüüd naiste õigustest, laste autonoomiast ning õigusest avatud tulevikule, vanemlusest kui teatavate eetiliste standarditega tegevusest ning pereplaneerimise otsustest ning võimalustest kui ühiskondlikest teemadest. Omad seisukohad perekonnaelu eetikas on nii konservatiivsematel kui liberaalsematel lähenemistel. Ja kahtlemata on tegemist sügavalt interdistsiplinaarse ainesega – perekonnaelu ja selle eetilisi tahke uuritakse nii ajaloos kui ka õigusteaduses, nii perekonnasotsioloogias kui ka etnoloogias, haridusteadustes, filosoofias ja mujalgi.

Lapse õigus avatud tulevikule

Lapsevanemate õiguste ning kohustustega seotud arutlused on perekonnanetikas kesksed, kuigi omaenda perele mõeldes kasutaksid ilmselt üsna vähesed sellist sõnavara. Pereringis on tavapärase rääkida pigem hoolimise ja armastuse

keeles, mitte rõhuda osapoolte õigustele või autonoomiale. Tõepoolest, kui kõik on hästi, siis polegi vajadust neid formaalseid termineid pruukida.

Lisaks sellele, et meil pole tavaks ning võib tunduda võõristav kasutada õiguste ning kohustuste keelt, kui jutt on suhetest oma kõige lähedasematega, võib keskendumine sellistele teemadele nagu laste õigused või autonoomia tekitada küsimusi konservatiivsema maailmavaatega ringkondades. Vaatlemegi allpool laste õiguste ning nende avatud tuleviku teemat läbi konservatismi ja liberalismi prillide. Need sageli kitsalt päevapoliitikas tarvitatud terminid tähistavad laiemaid maailmavaateid ning on ankurdatud lahknevatesse filosoofilistesse veendumustesse inimese loomuse ja eesmärkide, indiviidi ning ühiskonna omavaheliste suhete ja mitmete muude teemade kohta.

Arusaamad lapsepõlve olemusest, selle kestusest ning funktsioonist mõjutavad otseselt ka meie eetilisi hoiakuid ning arvamusi nii heast ja turvalisest kui ka õnnetust või lühikeseks jäänud lapsepõlvest. Lapsepõlve ajaloo uurimisel selgub, et mõnel ajastul on lapsi nähtud lihtsalt väikeste inimestena, kellele sai varakult töid ning kohustusi jagada (King, 2007). Kuigi lapsi on eri aegadel ja kultuurides kasvatatud isemoodi, võib siiski üldistada, et vanemate motiivid on enamasti olnud head ning eesmärgiks on see, et lapsed oleksid täiskasvanuks saades eluks kõigiti ette valmistatud.

Konservatiivses ehk traditsioonilises vaates perele nähakse vanema vastutust ning otsustusõigust lapse üle üsna laiaulatuslikuna ning järgmise põlvkonna üleskasvatamine ja harimine kuuluvad rangelt perekondlikku privaatsfääri. Vanematel lasub siin suur vastutus ning seega ka õigus otsustada, milliseid väärtusi, eetilisi ning religioosseid põhimõtteid ja maailmavaadet tahetakse oma lastes arendada. Päris elus see nii ka on – peame enesestmõistetavaks, et kultuurihuvilised vanemad viivad oma lapsi kunstinäitustele ning balletiringi, et maaharijast vanema kõrval on varakult traktoriroolis väiksed põnnid, korvpallientusiastidest vanemad suunavad oma järeltulijad maast madalast treeningule ning kristlikus peres kasvanud lapsed omandavad varakult harjumuse käia kirikus. Küsimus pole siin muidugi pelgalt hobides: vanemate hoiakud, käitumine ja suunised, mida kasvatus endas sisaldab, mõjutavad fundamentaalsel moel seda, missugused täiskasvanud lastest saavad – nende identiteeti, vaateid elule ning tulevikuperspektiive. Kas ei räägi selle poolt ka teatav keskne intuiitiivne vanemlik hoiak – õigus ja ka kohustus kasvatada lapsi oma väärtuste ja ideaalide vaimus? Konservatiivid usuvad, et meil on põhjust vanemaid usaldada, sest nemad armastavad ning tunnevad oma lapsi kõige paremini ning oskavad järelikult ka kõige paremini nende huvide eest seista. Kui ka mõnikord harva läheb halvasti ning vanemad ei saa oma ülesandega hakkama, ei tohiks erandlike olukordade põhjal üldisi aastasadu töötanud praktikaid muutma hakata.

Ka liberaalses vaates ollakse seisukohal, et kõige parem on lastel kasvada oma peres, sest loodud vundament ning suhted on aluseks paljule sellest, mida üks täiskasvanu oma eluga ette võtta võib, tahab ja oskab. Enamasti kõik nii toimibki. Ometi juhivad liberaalid tähelepanu ka asjaolule, et lapsed on vanematest siiski eraldiseisvad isikud, kel on õigused ning kelle olulised huvid ei pruugi alati vanemate huvidega kokku langeda. Inimõigusi ei rikuta mitte ainult avalikes kohtades ja seda ei tee ainult institutsioonid, vaid seda juhtub paraku ka koduses pereringis. Mõelgem sellele, kuidas on viimaste kümnenditega muutunud nii ühiskondlikud hoiakud kui ka õiguslikud normid seoses laste kehalise karistamisega. Sellest justkui traditsioonilisest kasvatusmeetodist on järk-järgult saanud lubamatu lapse õiguste rikkumine. Seega peavad liberaalid vajalikuks, et laste huvide ning õiguste eest seisaks vajaduse korral ka keegi muu peale vanemate ning keeruliste perevägivalla ja hoolduskohustuse hülgamise juhtumite puhul peaks sekkuma riik kohaliku omavalitsuse, sotsiaalkaitse spetsialistide ning õiguskaitseorganite abiga.

Konservatiivsetes ning liberaalsetes vaadetes laste kasvatamisele leidub palju jagatud seisukohti, muu hulgas tunnustatakse nii vanemliku autonoomia kui ka laste õiguste olulisust. Erimeelsuste teravik on suunatud küsimusele, millises punktis saab vanemate otsustusõigusest ning -vabadusest laste õiguste rikkumine. Vaatleme seda arutelu avatud tuleviku argumenti abiga.

Avatud tuleviku argument põhineb seisukohal, et vanematel on õigus ja vastutus last puudutavaid otsuseid langetada piiranguteta (õigusnorme ei tohi muidugi rikkuda) seni, kuni sellega ei kitsendata laste võimalust avatud tulevikuks. USA õigusfilosoof Joel Feinberg, avatud tuleviku mõiste autor, pidas silmas, et täiskasvanuikka jõudvale inimesele oleks tagatud minimaalne hulk eluplaane ning valikuid, mida oma eluga peale hakata ja kuidas ennast teostada (Feinberg, 1980). Et lapsepõlves tema suhtes langetatud otsused ei pakuks oma elu elamiseks vaid ühte võimalust – ühesuunalist kitsast trajektoori teha seda, mida vanemad soovivad. Vanemate kohustused on siin nii positiivset (tagada teatavad võimekused ja oskused) kui ka negatiivset (hoiduda valikute liigsest piiramisest) laadi.

Kui avar peab olema võimaluste hulk, mille pakkumiseks lapsevanemaid saab moraalselt kohustada? Nagu öeldud, ühelt poolt tuleks välistada liiga kitsas tulevikuperspektiiv, mis piisavalt valikuid ei võimalda. Sageli tuuakse selles kontekstis näitena väga traditsiooniline religioosne kasvatus, mis võib täiskasvanuikka jõudnud noore inimese maailmapilti kujundada viisil, mis ei võimalda kuigi hästi kasvatusel lahknemist autonoomseid otsuseid teha (ja vastupidi, ateistlikus peres kasvanul võib olla keeruline religioonini jõuda). Kuivõrd erineb see põhimõtteliselt elualadest, kus vanematel on olulisi valikuid vaja langetada juba lapse varases nooruses (nt mõned spordialad või ka muusikukarjäär)?

Teisalt tundub ebamõistlik panna lapsevanematele kohustus tegeleda süsteemselt lapse tulevikustsenaariumite maksimeerimisega põhimõttel „mida rohkem, seda uhkem“. See viiks tõenäoliselt pealiskaudse tulemuseni.

Testime selle teemaga seotud hoiakuid järgmiste provokatiivsete näidete valguses. Kuidas tuleks avatud tuleviku argumendi valguses neid olukordi hinnata?

- Pere otsustab seoses vanemate tööga kolida kohta, kus nende lapsel ei ole võimalust õppida balletti. Neil on balletti armastav andekas laps, kes on mitmel konkursil edukas olnud. Kolimine tähendab balletiõppe katkestamist.
- Kas kohustus tagada tulevastele lastele võimalikult lai valikute spekter peaks mõjutama ka elukaaslase valikut? Näiteks, kas on ebaeetiline valida elukaaslaseks kedagi, kellest tõenäoliselt ei saa head isarolli täitjat või kelle tulevane tegutsemine emana ei toetaks piisavalt laste avatud tulevikku?
- Moodsad reprodutiivtehnoloogiad võimaldavad juba praegu analüüsida embrüo geneetilist koodi ning leida sealt tõendeid kaasasündinud haiguste kohta. Bioeetika kirjanduses on tuntud juhtum, kus kurtidest vanemad valisid kunstviljastamise käigus embrüotele tehtud analüüsi põhjal viljastamiseks välja kurdi embrüo (teiste, n-ö kuuljate embrüote seast), muu hulgas viitega kurtide eripärasele kultuurile ning isiklikule arusaamale, et kurtus ei ole puue ega haigus.
- Reprodutiivtehnoloogiate tulemusel võib ehk varsti olla võimalik valida ka oma tulevaste laste muid omadusi – nt andeid või välimust (silmade värvi, pikkust jne). Kas avatud tuleviku argumendi vaates peaks taolises eelvalikus osalemine saama laiemalt kohustuslikuks ning sellest võiks kujuneda uus norm? Ehk oleks ebaeetiline lasta juhusel otsustada asjade üle, mida saaksid otsustada vanemad, pidades silmas oma tulevase lapse primaid huve ning avatud tulevikku?

Avatud tulevik võiks olla asjakohane üldise väärtusena abstraktsel tasandil ning samuti harvade ekstreemsete juhtude (kui lapse valikuid on ebamõistlikult ning ebaeetilisest motiividest lähtuvalt piiratud) korrigeerimiseks. Ilmselt ei ole aga tegemist täpse tööriistaga tavaelu kontekstis, kus kasvatusviise, -eesmärke ning võimalikke eneseteostuse valikuid on palju. Lapse kasvamine ja kasvatamine perekonnas on sisuliselt võimatu ilma last suunamata. Näiteks neutraalsustaotlust väärtusküsimustes võiks pidada hoopiski hoolimatuseks, ükskõiksuseks. Metafoorina – et taim saaks kasvada, on vajalik juured mulda ajada. Hulga erinevate muldade ning kliimatiliste tingimuste katsetamine tapab taime üsna kiiresti. Avatud tuleviku argumendi puhul tuleks silmas pidada pigem vanemate mõõdukat kohustust tagada lapse tulevane autonoomia – et tal oleks

võimalus ning oskused elada omaenda elu omaenda valitud viisil (Millum, 2014). Võimalusi ning teid sinna jõuda on lastekasvatamises väga palju.

Vanemate ülalpidamise kohustus

Helena kasvatas ema. Helena vanemad lahutasid, kui tütar oli nelja-aastane. Tema isa oli vägivaldne alkohoolik. Kohtus rääkisid tunnistajad üksteise järel sisuliselt ühte ja sama juttu. Pärast lahutust ei käinud isa tüdrikordagi vaatamas. Kuigi nõukogude ajal olid temalt alimendid kohtuotsusega välja mõistetud, ei maksnud ta midagi. Ta ei käinud kunagi oma lapse sünnipäevadel ega koolilõpetamistel, laps ei huvitanud teda. /.../ Oma isaga polnud Helenal mingit kokkupuudet, kuni ta sai kirja vallast, kus isa elas. Selgus, et pensionärist isal olid amputeeritud jalad, ta ei saanud enam endaga hakkama ja vald oli suunanud ta hooldekodusse. Kuid mehe imepisikesest pensionist ja puudetoetusest ei piisanud kaugeltki hooldekodu koha eest tasumiseks ... (Dagne Mihkels, „Pisarad ja kohtutee ehk Kui lapse hüljanud vanur vajab hooldust“, EPL 10.09.2019).

Helena oli just saanud kohalikul omavalitsuselt kirja, et peab hakkama maksma oma isa hooldekoduarveid. Omavalitsus viitas õiguslikule alusele ning Eesti perekonnaseadus sätestab tõepoolest vastastikuse ülalpidamise kohustuse nii laste ja vanemate kui ka vanavanemate ning lapselaste vahel. Jätame nüüd hetkeks kõrvale selle konkreetse traagilise loo ja kaalume põhjendusi, mis laste kohustusi vanemate suhtes võiksid üldisemas plaanis eetilisel põhjal põhistada.

Filosoof Simon Keller (2006) eristab nelja tüüpi põhjendusi filiaalsete kohustus-tega seoses, vaatleme neid lähemalt allpool. Filiaalsed (ladina sõnadest *filius* (poeg) ja *filia* (tütar)) on need erilised kohustused, mis on lastel oma vanemate suhtes.

Võlgnevuse argument keskendub asjaolule, et vanemad on lapse heaks aastate jooksul teinud väga palju ning täiskasvanud lapse kohustuste täitmist oma vanemate suhtes saab käsitleda teataval määral selle võla tasumisena. Kuigi vanemate panustamise olulisusega nõustuvad üldjoontes paljud, on võla metafooriga probleeme, sest vanemate tegelik panus ning laste hoolduskohustus ei pruugi olla võrreldavad. Samuti võib tekkida küsimus, kas on võimalik see võlg korraga tasuda, ja mis jääb sel juhul edaspidiseid suhteid põhistama. Samuti on probleemne teatud lepingulisus, mida siin justkui eeldatakse. Ometi on selge, et lepingu raamistiku rakendamine ei päde, sest lepingulisse suhtesse astumine peaks eeldama teatavat vabatahtlikku ning iseseisvat otsustamist, mida vähemalt laste perspektiivist ei ole kuidagi võimalik eeldada.

Tänulikkuse argument keskendub laste tänulikkusele kõige selle hea eest, mida vanemad on nende heaks teinud (muu hulgas näiteks ohverdanud oma olulisi huviseid, korrigeerinud eluplaane jne). Olemuselt abstraktsema ning hajuvamana on selle argumentiga ehk lihtne üldjoontes nõustuda, kuigi samal ajal võib jääda selgusetuks, mis laadi kohustused tänulikkusest võiksid tõukuda. Võib ka kriitiliselt küsida, kas tänulikkus on üldse sobiv ja piisav mõiste, ehk on tegemist vanemluse eksistentsiaalse koorma liiga kergekäelise tasakaalustamise katsega.

Sõpruse argument ei keskendu mitte niivõrd ajale, mil vanemad on täiskasvanud ja lapsed veel alaealised, vaid pigem suhetele, mis kestab läbi viimaste täiskasvanuea. Olulisi sarnasusi on sõprade ning täiskasvanud laste ja nende vanemate suhetes võimalik märgata küll – võimuvahekorrad võiksid olla tasakaalustunud, olulist rolli mängib selles suhtes osalemise teatav vabatahtlikkus ning suhte muutumine ajas on loomulik ka sõprade puhul. Samas on selge, et sõpradest saab ka loobuda, aga oma vanematest loobumine on oluliselt keerulisem.

Keller on arvamusel, et lapse ja vanema suhe on tegelikult midagi ainulaadset ja seda on väga keeruline teiste suhetega võrrelda. Ta räägib selles kontekstis *erilistest hüvedest* ja juhib tähelepanu sellele, kui erakordne ja spetsiifiline on laste ja vanemate suhe. Ükski teine suhtemudel siia hästi ei sobitu. Lapsevanemaks olemine pole ju pelgalt omakasupüüdmatu pingutamine laste nimel, vaid laste saamine ning üleskasvatamine mõjutab ja rikastab oluliselt ka vanemate endi elu. Samamoodi on armastavatel ning toetavatel vanematel eriline roll iga lapse elus. Need vanema ja lapse suhtest võrsuvad erilised hüved, mis Keller postuleerib, puudutavadki konkreetsete inimeste konkreetset suhet, mida enamasti ei ole võimalik millegi muuga asendada. Need vastastikused hüved ning kohustused eksisteerivad ainult selle suhte sees ja tulenevad koos läbielatud ning kogetust just nende rollide kaudu.

Pöördugem nüüd tagasi Helena loo juurde. Milline ülaltoodud argumentidest võiks toetada Helena kohustust isa eest hoolitseda, seda just eetikast lähtuvalt (teame, et juriidiliselt tal see kohustus, vähemalt *prima facie* ehk esimesel pilgul on)? Võlgnevuse argumentist lähtudes saaks ehk formaalselt viidata neljale aastale, mil isa perega koos elas, kuigi kooselu vägivaldse alkohoolikuga võis tõenäoliselt kaasa tuua rohkem kannatusi kui hüvesid. Tänuikkuse argumentiga on veelgi keerulisem – on keeruline mõista, mille eest laps peaks siin tänulik olema. Pilli lõhki ajades võiks ehk viidata faktile, et isa on siiski käesoleval juhul panustanud oma geneetilist materjali, ilma milleta Helenat ei saaks olemas olla. On aga selge, et see panus, kuigi teatavas mõttes eksistentsiaalse loomuga, ei oma iseseisvalt võetuna kuigi suurt kaalu. Enamasti lisandub sigitamisele ka isaduse sotsiaalne pool – lapse kasvatamine –, pelk seemnepurse moodustab isaksolemise koormast ning kohustustest ikka üliväikese osa. Ka sõpruse ega

eriliste hüvede argumenti ei saa rakendada, sest suhet, millele sõprust luua või mille alusel erilisi hüvesid tekkida saab, ei ole ega pole ka kunagi olemas olnud.

Kokkuvõte

Perekonnaeetika teemade tõstatamine tekitab sageli vastuolulisi tundeid. Meie elus ning identiteedis nii kesksete suhete ja vastastikuste tunnete sõnastamine õigluse ning eetika terminites võib tunduda ebakohane. Me ei armasta oma lapsi ja vanemaid mitte sellepärast, et meil on hoolduskohustus või et peame austama lapse õigusi. Enamasti on neid suhteid hoidvate ja ehitavate hoiakute ning arusaamade juured nii sügaval, et me isegi ei pruugi teada, kust need pärit on. Eks siin mängivadki suurt rolli mitmed bioloogilised, evolutsioonilised ja moraalipsühholoogilised asjaolud, mida teadlased jõudumööda uurivad ja kirjeldavad. Aga inimese kui mõtleva looma loomuses on ikkagi proovida mõtestada ka neid aspekte oma elust, mis jäävad pealispinna alla.

Kui paljudes muudes ühiskonnaelu sfäärides on debatid õiglusest ning eetikast ühtlasi nii igapäevased kui fundamentaalsed, siis perekonnaasjades tekib vajadus sellise sõnavara järele pigem viimases hädas, kui muu enam ei aita. Ameerika filosoof Michael Sandel kommenteeris 1982. aastal: „(Pereringis) on individuaalseid õigusi ning õiglasi otsustusprotsesse harva appi vaja, mitte seetõttu, et määratseks ebaõiglus, vaid seetõttu, et nende kõitvuse on sisutuks muutnud suuremeelsuse vaim, kus ma harva kaldun nõudma oma õiglast osa /.../ lihtsalt küsimus selle kohta, mida ma saan ja millele mul on õigus, ei ole taolise eluviisi üldises kontekstis päevakorral.“ Nii võib õigluse taga nõudmine perekondlikus kontekstis näida lausa moraalse taandarenguna.

Tegelikult ei ole vaja neid kahte lähenemist tingimata vastandada. On hea, et meil on olulistest asjadest rääkimiseks alternatiivseid ja üksteist täiendavaid viise. Armastus ei välista kohusetunnet, ja vastupidi.

ARUTLUSÜLESANDED

1. Heaks lapseks ja heaks lapsevanemaks olemine sõltub palju kultuurist. Teiste kultuuride laste kasvatamise tavad võivad pealtnäha tunduda imelikud, ehk valedki. Näiteks on mõned Eestit külastanud välismaalased olnud šokeeritud eestlaste kombest jätta väikelapsed ka talvel vankris õue uinakut tegema (ja istuda ise samal ajal soojas toas). Eestlased on seda tava sidunud värskes õhu, hea une ja parema tervisega, aga mujalt tulnud võivad selles näha pigem karmi hoolimatust.

Otsi näiteid laste kasvatamisest mujalt maailmast, mis sulle kummalised (või isegi ebaeetilised) tunduvad. Hukkamõistmise asemel proovi arutleda, mis võis olla nende tavade taga – millistest motiividest on lähtunud, kas ning kuidas on konkreetne kontekst (kultuur, kliima, religioon, ajalugu jne) neid põhjistanud.

2. Analüüsi loetu põhjal järgmist Philip Larkini (1971) luuletust (eestikeelne tõlge on Maarja Kangrolt (tõlkekogumikust „Varietee“ 2019):

See olgu värss

Sind perse keeravad need kaks,
Su vanemad – ehk mõeldes head.
Saad neilt kõik hädad, preemiaks
Veel mõned päris oma vead.

Kord perse keerasid ka neid
Nood narrid perealbumeist,
Kes kiitsid karme meetodeid
Või kägistasid teineteist.

Üks põlv saab teiselt viletsust,
Kui kaljupragu kasvab see.
Sa lahku kohe, kui näed ust,
Ja ära ise lapsi tee

3. Arutle perekonnaseaduse järgmiste paragrahvide eetiliste aluste üle:

8. peatükk PÕLVNEMISEST TULENEV ÜLALPIDAMISKOHUSTUS / 1. jagu
Üldsätted /

§ 96. Ülalpidamist andma kohustatud isikud.

Ülalpidamist on kohustatud andma täisealised esimese ja teise astme ülenejad ja alanejad sugulased (edaspidi ülalpidamiskohustuslased).

§ 97. Ülalpidamist saama õigustatud isikud

Ülalpidamist on õigustatud saama:

- 1) alaealine laps;
- 2) laps, kes täisealiseks saanuna jätkab põhi- või keskkooli omandamist põhikoolis, gümnaasiumis või kutseõppeasutuses, kuid mitte kauem kui 21-aastaseks saamiseni;
- 3) muu abivajav alaneja või üleneja sugulane, kes ei ole võimeline ennast ise ülal pidama.

4. Kas laste hoolitsuskohustus vanemate suhtes on kultuurispetsiifiline?
5. Arutle geneetilise ning sotsiaalse vanemluse erinevuste ja sarnasuste üle.
6. Lapse ja vanema suhte kui lepingu absurdimõõtu eelduseid ja järeltõu kirjeldab humoorikalt 19. sajandi Inglise teoloog ja kirjanik Samuel Butler oma teoses „Erewhon or over the Range”. Näiteks 18. peatükis *Birth formulae*. Loe peatükki siit – <https://www.gutenberg.org/files/1906/1906-h/1906-h.htm>

Kasutatud kirjandus:

- Brownmiller, S. (1975). *Against Our Will*. Simon and Schuster.
- De Beauvoir, S. (1997). *Teine sugupool*. Vagabund.
- Feinberg, J. (1980). The Child's Right to an Open Future. Aiken & LaFollette (toim). *Whose Child? Children's Rights, Parental Authority, and State Power* (lk 124–153). Rowman and Littlefield.
- Keller, S. (2006). Four Theories of Filial Duty. *The Philosophical Quarterly*, 56(223), 254–272.
- King, M. L. (2007). Concepts of Childhood: What We Know and Where We Might. *Renaissance Quarterly*, 60(2), 371–407.
- Kreps, B. (2002). The Paradox of Women: The Legal Position of Early Modern Wives and Thomas Dekker's 'The Honest Whore'. *ELH*, 69(1), 83–102.
- Larkin, P. (1971). *This Be the Verse*. Tlk Maarja Kangro (2019) *Varietee*. Nähtamatu Ahv. Inglisekeelne versioon kättesaadav Poetry Foundation lehelt <https://www.poetryfoundation.org/poems/48419/this-be-the-verse>
- Mihkels, D. (2019, 9. september). Pisarad ja kohtutee ehk Kui lapse hüljanud vanur vajab hoolust. EPL.
- Mill, J. S. (2018/1859). *Vabadusest*. EKSA.
- Mill, J. S. (1869). *The Subjection of Women*. Longmans, Green, Reader, And Dyer. Kättesaadav Projekt Gutenbergi lehelt <https://www.gutenberg.org/files/27083/27083-h/27083-h.htm>
- Millum, J. (2014). The foundation of the child's right to an open future. *J Soc Philos*, 45(4), 522–538.
- Phillips, A. (2013). *Our Bodies, Whose Property?* Princeton University Press.
- Rousseau, J. J. (1997/1762). *Émile*. Tlk Hans Roos, redigeerinud Peeter Põld. Olion.
- Sandel, M. (1982). *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge University Press.